

Sonja Veselinović

PREVOĐENJE JE UVEK POLITIČKO

(Rada Iveković, *Politike prevođenja*, prevela sa francuskog Milena Ostojić u saradnji s autorkom, Fraktura, Zagreb, 2022)

Knjige posvećene prevođenju prilično su retke u regionalnom naučnom i kulturnom prostoru, pa i prevodi takvih studija. Još su ređe knjige koje prevođenju ne pristupaju kao jezičkom transferu veštački izolovanom od svih mogućih identitetskih, kulturnih, političkih procesa iz kojih proizlazi i kojima je uslovljeno. Studije koje pritom baštine i značajne uvide feminističkih pristupa prevođenju, poput knjige *Politike prevođenja* Rade Iveković, prava su riznica ideja i podsticaja za preosmišljavanje jezičkih i kulturnih relacija. Pošto su radovi objedinjeni u ovoj knjizi većinom nastajali na francuskom jeziku, osim jednog na hrvatskom i jednog na engleskom, ni sam postupak prevođenja na hrvatski jezik nije za autorku i prevoditeljku predstavljao neutralan i transparentan čin, već proces koji osve-

šćuju i prema kojem se jasno određuju. Kao što su teoretičarke poput Luiz fon Flotov (čija je knjiga *Rod i prijevod: prevođenje u „doba feminizma“* [Translation and Gender: Translating in the 'Era of Feminism', 1995] prevedena na hrvatski 2005. godine) istakle, svest o rodu u prevodilačkom delovanju upravlja pažnju ka relacijama između jezičkih realija i društvenih stereotipa i normi, osvetljava jezičku politiku i kulturne razlike, upravo potencirajući činjenicu da prevoditeljka/prevodilac neminovno u delo upisuje svoje specifične kulturne i političke karakteristike.

Osvrćući se, u pogovoru, na proces prevođenja svoje knjige, Rada Iveković praktično demonstrira složene teorijske teze o kojima se u radovima promišlja – od vlastite višjejezičnosti, odnosa prema prvom ili maternjem jeziku, pismu, pa do transjezičnosti i položaja „stranjskosti” u jeziku kao metodi jezičke i političke autonomije i slobode. Navodi kako će čitaoci zaceo uočiti razliku između njenog hrvatskog u tekstu „Feminizam, nacija i država u proizvodnji znanja još od 1989. Epistemološka vježba političkog prevođenja” i standardnog jezika prevoditeljke Milene Ostojić. Kroz eseje u knjizi, takođe, mnogi termini, bilo da je reč o neologizmima ili pak izrazima koji na hrvatskom nemaju ustaljenog parnjaka, navedeni su radi preciznosti iskaza i boljeg razumevanja i u zagradi na francuskom. Uostalom, podnaslov knjige – *Exercices de partage* – nije ni preveden, već ostavljen na francuskom, kao neka vrsta ključnog termina koji se na taj način uvodi, obrazlaže i tokom čitanja prihvata i razumeva u svom prevedenom i neprevedenom obliku. U jednoj od fusnota, ukazuje se na to da ključna sintagma *partage de la raison* nije prevodiva bez ostatka, budući da znači i podelu, razdvajanje, ali i deljenje sa nekim, tako da se javlja kao istovremena mogućnost i nemogućnost. Prevođenju se, dakle, u ovoj knjizi pristupa iz toliko različitih uglova, od sasvim praktičnog i konkretnog, preko hipote-

za o permanentnom prevođenju, pokušaja definisanja prevodilačkog procesa kao transformacije subjekta, naporednog identitetu kao konstruisanom, privremenom, u nastajanju, ili pak viđenja prevođenja kao uslovljenog oživljenom telesnošću, smeštanjem tog odnosa ili stanja između; pa sve do svojevrzne filozofije prevođenja koja podrazumeva i prevođenje koncepta mišljenja, prevođenje među epistemama ili, naposljetku, prevođenje subjekta.

Politike prevođenja otvara predgovor poznatog francuskog filozofa Etjena Balibara, koji između ostalog ukazuje na to da ovi eseji ne samo da predstavljaju sumu znanja i istraživanja autorke, već proizlaze neposredno iz životnih okolnosti, iskorenjenosti i egzila, ali i bezgranične znatiželje prema idejama i ljudima i „snage imaginacije da se postane drugim a da se ipak ne izgubimo i da sebe ne izdamo” (7). Ova formulacija veoma tačno beleži pozicioniranje esejistkinje u odnosu na složene nacionalne i kulturne relacije – od jugoslovenskih čvorišta i raskola, preko specifično indijskih kulturno-političkih okolnosti s obzirom na njeno indološko profesionalno usmerenje, pa do situacije u Francuskoj kao prostora egzila u kojem se njena sazajna i filozofska polazišta dalje decentriraju – jer se ovo dosledno upoređivanje i ukrštanje posmatranih fenomena temelji ne samo na teorijskim analogijama već i na individualnom iskustvu. Ovakav pristup kod Rade Iveković dragocen je zato što teorija i iskustvo neprestano koriguju i preispituju jedno drugo, omogućavajući autorki da se, kako ona to formuliše, „stavi u prevođenje”, te da „operator ‘podjele uma’ održi otvorenim, neprestano dijeleći (s drugima) upravo um” (277). Žanrovska te diskurzivna fluidnost kod Iveković prisutna je od ranih dela kao što su studija *Druga Indija* (1982) ili esejistička knjiga *Sporost-oporost* (1988), a pogotovo prepiska s Bogdanom Bogdanovićem *Eeji: epistolarni eseji* (1986).

I *Politike prevođenja* započinju, dakle, tematizovanjem vlastite sazajne pozicije, odnosno egzistencijalnog izmeštanja, intelektualnog rasređenja i *transnacionalne konvergencije*, koje autorka opisuje u uvodnom tekstu „Prije i poslije”. Događaj prema kojem se uspostavlja ovo vremensko određenje jeste rat u Jugoslaviji, koji je u potpunosti izmenio život autorke ne samo u smislu prostornog izmeštanja nego i identitetskih pitanja. Takođe, po dolasku u Francusku, morala je „prevoditi samu sebe”, odnosno pronaći novi jezik i „modificirati svoje koordinate i reference” (41). Ovoj ličnoj dimenziji u uvodnom poglavlju „Predati se, odvažiti se” pridružuju se dva teksta, „Rat za utemeljenje Evrope” i „Balkanizacija uma”, koji razmatraju pitanja nacije, zajednice i nacionalizma, zapadno-evropskog moderniteta, globalizacije, nasilja. Rada Iveković ova pitanja uvodi kroz individualnu priču, te ih filozofski promišlja ukrštajući perspektive (hrvatska, srpska, evropska, pa i indijska u daljoj paraleli). Važan doprinos u takvom problemskom pristupu predstavljaju i studije i stanovišta intelektualaca s prostora bivše Jugoslavije, poput Radomira Konstantinovića, Bogdana Bogdanovića, Nebojše Popova, Staše Zajović, Žarane Papić, koji ostaju deo duhovnog obzora autorke, iako su francuskoj naučnoj zajednici u kojoj deluje gotovo potpuno nepoznati.

Poglavlje „Rat i postajanja” posvećeno je pitanjima subjektivacije i drugosti u kontekstu proizvodnje znanja i kognitivne nejednakosti. Iveković se posebno posvećuje pitanjima subjekta kao evropskog koncepta i zasnivanju građanskog statusa i suvereniteta na subjektivitetu, dok su azijske filozofije izbegle teoretizaciju subjekta, nisu bile suverenističke i utemeljile su snažan ideal unutrašnje slobode. Već ovde vidimo da autorka

koristi termin prevođenje i za premošćavanje između različitih modela reprezentacije i epistemologija, dakle u jednom širem smislu deljenja znanja, transformacije bazičnih koncepata i kulturno pripisanih vrednosti. Pomenuti esej „Feminizam, nacija i država u proizvodnji znanja od 1989. Epistemološka vježba političkog prevođenja”, zasnovan na izlaganju na skupu „REDaktura” u Zagrebu 2011, a prvi put objavljen u zborniku *Žene za mir* („Žene u crnom”, Beograd, 2012), usredsređuje se na jednu od ključnih tema autorke, a to je relacija države, nacije i polnosti. Osim što se osvrće na delovanje feminizma u socijalističkoj Jugoslaviji, ocrtavajući tako lokalni kontekst, Rada Iveković povezuje metodološki feministički pristup i subalterne studije te poredi situaciju žena i subalternog subjekta, osobito migranta, kao onih koji su uvek u međuprostoru i omogućuju razmenu ili prevođenje, socijalizaciju, politiku, „kao ambivalentni a ne kao 'bitno' drugo (jer 'žene' i 'žensko' to nisu), već kao ujedno 'isto' i 'drugo', i ujedno 'ni isto' 'ni drugo'” (78). Sagledavši pol/rod kao temeljan u konstrukciji nacije i uspostavljanju suvereniteta u tekstu „Spol nacije”, ona vidi podređenost žena u naciji kao model za sve druge nejednakosti koje nacija nastoji da legitimiše putem generalnog konsenzusa o nejednakosti žena. Polazeći od pomenutog termina podele uma, pripisivanja vrednosti i distinkcija, autorka pokazuje kako je filozofiji, humanističkim i društvenim naukama svojstveno prikrivanje hijerarhije polova. Posebno se u tom smislu koncentriše na pitanja imigranata u Francuskoj, ali i odsustva postkolonijalnih i subalternih studija u Francuskoj, odnosno nedostatka diskursa koji bi artikulisao aktuelna pitanja proizašla iz kolonijalne prošlosti.

Centralno poglavlje knjige „Prevođenje, nasilje, jezik”, na izvestan način, sve ove prethodno uvedene problemske linije osvetljava koncepcijom prevođenja kao projektom izgradnje zajedničkog, kao azila i uzajamnosti. Autorka ukazuje na sferu „kulturnog prevođenja”, koje vidi kao poniklo u postkolonijalnim studijama, odnosno studijama kulture, istovremeno predočavajući i ograničenja ovakvog pristupa, jer je prevođenje uvek i svuda političko, s obzirom na to nikako nije neutralna ili nevidljiva aktivnost. U ovom poglavlju ona se u većoj meri osvrće na specifično jezičke okolnosti, sagledavajući prevođenje kao izraz našeg življenja *između*, u procesu transfera, a ono samo je uslovljeno oživljenom telesnošću, animiranim telom koje otelovljuje odnos. U tom smislu, ona prevođenje vidi kao svemu inherentno, budući da nema nekog čistog stanja koje nije već prevedeno. „Ono je tekst koji se nama i kroz nas, prevoditelja prevodi, polazeći od autora, a prevodi i nas *upisujući i nas* također u tu novu verziju. Preobražavajući nas. Identiteti autora/prevoditelja se miješaju” (178). I dalje, odnos projekcije ili konfuzije između sopstva i drugog u mističkoj ljubavi podrazumeva „trans-subjektivno (i trans-objektivno, naravno) nadilaženje kao i drugačiju vrstu spoznaje, gde 'spoznati' znači 'postati drugo', u trans-egoističnom i trans-identitarnom likovanju koje otkriva nedostatnost jezika i svakog predstavljanja” (178–179). Osim metafora seksualnog spajanja, užitka, mešanja i intruzije, autorka kreativno primenjuje i koncept uljeza Žan-Lika Nansija da bi prevodivost povezala sa egzistencijalnim paradoksom i zapadnim viđenjem identiteta. „Imati porijeklo u drugome/drugoj, dugovati mu/joj život, eto nepodnošljivog kada se egzistencija oblikuje prema identitetskom načelu i vlastitoj centričnosti” (186). Otuda Rada Iveković, pod dejstvom drugačije konfiguracije subjektivacije u istočnoj misli, razmatra prevođenje u kontekstu odustajanja od sopstva, decentriranja. Njena hipoteza permanentnog prevođenja kojem moramo da pomažemo otvarajući značenja, tako što ćemo prihvatiti „samo-

rasredištenje, da se stavimo na mjesto drugoga” (194), takođe se povezuje i sa ulogom prevođenja u sprovođenju raspodele znanja i kognitivne nepravde. Dragocen doprinos autorke u ovoj sferi jeste i upoznavanje svojih čitalaca sa „izoliranom velikom figurom evropske književnosti i filozofije” (208) Radomirom Konstantinovićem i nekim osnovnim tezama iz njegovih knjiga *Filosofija palanke* i *Dekartova smrt*.

Vodeći nas kroz niz pripovesti, metafora i koncepata, Rada Iveković zapravo sa raznih strana pristupa i subverzivnom kapacitetu prevođenja u relaciji prema sistemima moći i znanja, što je sasvim blisko feminističkom teoretizovanju prevođenja, a osobito praksi. Prevođenje, u širem i užem smislu, vidi se kao mogući korektiv hegemonijskih oblika znanja, a otuda i kao agent *raz-nasilja* (*déviolences*). „Prevoditi politike, prevoditi sustave, pokrete, institucije, granice, državne obveze, angažmane prema međunarodnim institucijama, regionalnu suradnju itd. ovdje je od najvećeg značaja jer deaktivira nasilje” (264), ističe autorka. Naspram hinjene nevidljivosti prevođenja kao strategije komunikacije i potčinjavanja postavlja se ono koje doprinosi globalnoj kognitivnoj pravdi, tako što obuhvata i „podjele u glavi, podjele uma izvan društvenih, ekonomskih, političkih cijepanja i s onu stranu vlasničkog statusa koji ne iscrpljuje ljudske uvjete života” (264). Ovakva vizija može delovati utopijski, baš kao što su mogli delovati apeli i protesti protiv rata u Jugoslaviji, u kojima je učestvovala Rada Iveković i drugi intelektualci koje pominje. No, pitanje efekta se ovde ne postavlja, ono se nalazi i s onu stranu u teoriji konceptualizovane etike prevođenja, na primer kod Bermana. Ovde je reč o jednom načinu poimanja i povezivanja stvari, odnosno *stavljanja sebe u prevođenje*, izlaženja iz jednojezičnog identiteta i pregovaranja o granicama. A dinamično, slikovito, ali i suptilno i empatično pisanje autorke posebna je vrednost ove knjige koja s čitaocem gradi odnos poverenja i bliskosti, u traganju za jednom „nedostajućom poviješću”.